

Ezt a cikket letöltötte: [213.74.181.2] On: 12

August 2014, At: 05:26

Kiadó: Routledge

Informa Ltd Angliában és Walesben bejegyzett nyilvántartási szám: 1072954

Bejegyzett iroda: Mortimer House, 37-41 Mortimer Street, London W1T 3JH, Egyesült Királyság.

Az európai örökség: Új paradigmák felé

A közzététel részletei, beleértve a szerzőknek szóló utasításokat és az előfizetési információkat:

<http://www.tandfonline.com/loi/cele20>

Az erőszak jogtalan alkalmazásáról: Az európai neo-Jakobinok

Hakki Taş^a

^a Politikai Tudományok Tanszék, Ipek Egyetem, Ankara, Törökország Online közzététel: 2014. július 29.

A cikk idézése: Taş (2014) Az erőszak jogtalan alkalmazásáról: The Neo-Jacobins of Europe, *The European Legacy*, George S. Fredson New Paradigms, 1925, 556-567, DOI: [10.1080/10848770.2014.943532](https://doi.org/10.1080/10848770.2014.943532)

A cikkre való hivatkozás: <http://dx.doi.org/10.1080/10848770.2014.943532>

A Taylor & Francis mindent megtesz annak érdekében, hogy biztosítsa a platformunkon található kiadványokban szereplő összes információ ("Tartalom") pontosságát. A Taylor & Francis, ügynökeink és licencadóink azonban nem vállalnak semmilyen garanciát vagy szavatosságot a Tartalom pontosságára, teljességére vagy bármely célra való alkalmasságára vonatkozóan. A kiadványban kifejtett vélemények és nézetek a szerzők véleményét és nézeteit tükrözik, és nem a Taylor & Francis álláspontját képviselik, illetve nem a Taylor & Francis által támogatottak. A tartalom pontosságára nem szabad hagyatkozni, és azt elsődleges információforrásokkal kell ellenőrizni. A Taylor and Francis nem vállal felelősséget semmilyen veszteségért, keresetért, követelésért, eljárásért, követelésért, költségért, kiadásért, kárért és egyéb kötelezettségért, illetve bármilyen okból, amely közvetlenül vagy közvetve a Tartalom használatával kapcsolatban, azzal összefüggésben vagy abból fakadóan merül fel.

Ez a cikk felhasználható kutatási, oktatási és magántanulmányi célokra. Bármilyen formában történő jelentős vagy rendszeres sokszorosítás, újraelosztás, viszonteladás, kölcsönzés, allicensbe adás, rendszeres szolgáltatás vagy terjesztés kifejezetten tilos. A hozzáférési és felhasználási feltételek a <http://www.tandfonline.com/page/terms-and-conditions> oldalon találhatóak.

Az erőszak jogtalan alkalmazásáról: Az európai neo-Jakobinok

~ HAKKI ~

ABSZTRAKT *Míg a nyugati diskurzusban a terrorizmus először a jakobinus állam által Franciaországban bevezetett "rémuralomra" utalt (1793-94), az elmúlt évtizedekben egyre inkább a nem állami szereplőkkel társították. Az "állami terrorizmus" alultematizált fogalmáról szóló tanulmányok nagyjából elhanyagolták a liberális demokratikus államokban betöltött szerepét. Ebben az esszében megkísérlem helyreállítani a kapcsolatot az állam és a terror között, megkérdőjelezve azt a weberi definíciót, amely szerint az állam "a fizikai erőszak törvényes alkalmazásának monopóliumát" birtokolja. 1990-ben az Európai Parlament felszólította valamennyi tagállamát, hogy számolják fel a "Gladio" néven közismert alakulatokat, azokat a titkos szervezeteket, amelyeket az 1950-es években a NATO-országokban állomásoztattak az esetleges szovjet inváziók elhárítására. Az 1990-es olaszországi Gladio-művelettől kezdve a közelmúltbeli törökországi Ergenekon-ügyig (2008-13) terjedő vizsgálatok azt mutatják, hogy számos terrorista tevékenységet ezek az államon belüli titkos katonai hálózatok követtek el. A dolgozat célja tehát az, hogy a hidegháborús Európában végrehajtott Gladio-műveletek elemzésén keresztül visszahozza az ügynökállamot a terrorizmus tanulmányozásába.*

Lehet, hogy az erő jobbá teszi? Max Weber a *Politika mint hivatás* című korszakalkotó művében az államot úgy határozta meg, mint "olyan emberi közösséget, amely egy adott területen belül (sikeresen) igényt tart a fizikai erő törvényes alkalmazásának monopóliumára". Az államot ezután az eszközei határozzák meg, és "az erőszak alkalmazásához való "jog" kizárólagos forrásának tekintik".¹ Ez a weberi diktátum az államról, mint a központosított kényszerítés legitim apparátusáról, nem csupán az erőszak alkalmazását igazolja szinte "önigazolásként", hanem irrelevánssá is teszi a terrorizmus és az erőszak tudományos tanulmányozása szempontjából. Így a modern államok erőszak alkalmazása nagyrészt megmaradt a tudósok ehelyett a nem állami szereplők, például a szubnacionális és "terrorista" csoportok által elkövetett erőszakra összpontosítanak. Christian Davenport például azt állítja, hogy "a kutatók sokkal több figyelmet fordítottak a kormányok ellen elkövetett gonoszságokra... mint az elnökök, a rendőrség, a katonaság, a titkosszolgálat, a nemzeti gárda és a halálosztatok által a területi fennhatóságuk alatt állók ellen elkövetett gonoszságokra".²

A legújabb tanulmányok megkérdőjelezték ezt a tudományos ortodoxiát, és - ahogy Ruth Blakaley állítja - azt állítják, hogy "visszahozzák az államot" a terrorizmus tanulmányozásába.³ Az állami terrorizmus, két olyan szó, amelyet ritkán kapcsolnak össze, mostanra szélesebb körben elterjedt a tudományos vitákban, és "az állami ügynökök vagy megbízottjaik által az áldozattá vált egyének vagy csoportok ellen elkövetett erőszak szándékos alkalmazását vagy azzal való fenyegetést jelenti, amelynek célja a megfélemlítés vagy a fenyegetés.

Hakkı Taş, Politikatudományi Tanszék, Ipek Egyetem, Ankara, Törökország. E-mail: htas@ipek.edu.tr

© 2014 Nemzetközi Társaság az Európai Ideák Tanulmányozására

szélesebb közönség megijesztése."⁴ Ennek megfelelően az állami terrorizmus nemcsak az elkövetők személye miatt különbözik más terrorcselekményektől, hanem azért is, mert a közvetlen ~~át~~ nem feltétlenül abszolút célpontok, hanem a nagyobb politikai vagy gazdasági célok eléréséhez szükséges eszköznek tekinthetők.

Jelen tanulmány az európai állami terrorizmust vizsgálja, és a közismert *Gladio* (latinul *Gladio*, rövid, kétélű kard) néven ismert, hátramaradó hálózatokra összpontosít. Ezeket a titkos hálózatokat a hidegháború idején a NATO-országokban állomásoztatták a szovjet invázióktól való védelem érdekében. Vitaindításként az állam és a terror közötti történelmi kapcsolatok, valamint a terrorizmus tudományos tanulmányozására gyakorolt hatásuk nyomán követésével kezdem. Ezután elemzem a Gladio-hoz kapcsolódó belföldi terrorizmus vádjait, miután 1990 októberében Olaszországban először kerültek nyilvánosságra a katonai hálózatról szóló információk. Amint azt a politikai erőszakot vizsgáló két eset - az olasz Gladio-művelet és a török Ergenekon-ügy - elemzése mutatja, azt javaslom, hogy az állami terrorizmus hasznos fogalmi eszköz annak tanulmányozására, hogy a modern államok miért és hogyan alkalmazzák a terrorizmust különböző politikai célok érdekében.

A JAKOBINUS ÁLLAM ÉS A TERROR

Az állam és a terror közötti kapcsolat feltárásához a legközvetlenebb utat a reneszánsz filozófus, Niccolò Machiavelli kínálja, aki nemcsak igazolja, hanem dicséri is a terrort az állam túlélése érdekében. Machiavelli szerint az emberi társadalom kezdete óta létezik a terror: az emberek addig voltak hajlandók engedelmeskedni, amíg félték. Hogy visszarémítsék őket az engedelmességre, ahogy Leo Strauss híres machiavellista hatalmpolitikai megfogalmazásában fogalmaz: "a Szeretet primátusát a Terror primátusának kell felváltania, ha a természetnek megfelelő köztársaságokat akarunk létrehozni".⁵ Ez a korai beszámoló az államot mint a terror elsődleges ágensét helyezi el.

A francia forradalom idején a jakobinusok alapvető stratégiája is a terror alkalmazása volt egy új politikai rendszer létrehozására. A nyugati közbeszédben a "terror" kifejezés először a *Regime de la Terreur* (A rémuralom) (1793-94) idején jelent meg, amikor a fiatal jakobinus kormány elrettentette és kivégeztette a köztársaság és a nép ellenségének tekintett ellenforradalmárokat. A terror volt az alapvető eszköz az *ősi régime* bukásának és a forradalom győzelmének biztosítására. Jean-Paul Marat, a terror első napjainak fontos jakobinus alakja, az új rendszer nélkülözhetetlen fázisaként hirdette ezt az "üdvös terrort", mivel a forradalom oly sok "ellensége" nem engedelmeskedett volna nekik, "hacsak a nép bosszújától való félelem nem kényszeríti őket... és [akkor] a terror nem tartja őket".⁶ A jakobinus vezető és ideológus Maximilien de Robespierre azon túl, hogy a terrornak kizárólag funkcionális értéket tulajdonított, úgy vélte, hogy elválaszthatatlan az erénytől: "Ha a népi kormányzat célja békeidőben az erény,

akkor a népi kormányzás célja forradalom idején az erény és a terror egyszerre: az erény terror nélkül katasztrofális, a terror erény nélkül impotentum."⁷ A forradalomba vetett vak hite végül a terror ideológiáját ihlette. Az új köztársaság fennmaradásának biztosítása központi szerepet játszott a rémuralomban. A Közbiztonsági Bizottság, egy tizenkét fős csoport, amelyet 1793 áprilisában alapítottak, majd később a jakobinusok újjászerveztek, tömeges erőszakot és szisztematikus elnyomást alkalmazott. Amikor Robespierre-t 1793 júliusában beválasztották a bizottságba, ő uralta a csoportot, és eltökélt szándéka volt, hogy elsőpörjön minden politikai

ellenállás. Ebben az időszakban a szükségállapot fokozódott, és 1793. augusztus 30-án terrorpolitikát fogadtak el. A forradalmi törvényszékek több mint 16 000 embert küldtek a guillotine-ra, míg mintegy 40 000 embert bírósági eljárás nélkül öltek meg, vagy börtönben haltak meg. Ironikus módon a rémuralom kevesebb mint egy évvel később, 1794. július 28-án ért véget, amikor Robespierre-t magát a köztársaság ellenségének nyilvánították, és guillotine-oltás áldozatává vált annak a rendszernek, amelyet ő maga tervezett.⁸

A *terrorizmus* kifejezés hamarosan elvesztette eredeti, igenlő használatát, mivel a politikai erőszak

amelyet egy állam saját polgárai ellen követ el. Idővel a terrorizmus lekicsinylő jelzőt kapott, és az államot határozottan a terrorizmus tárgyának tekintik, nem pedig alanyának. Ennek eredményeként a terrorizmust ma már "nem állami fenyegetésként" határozzák meg.⁹ Az amerikai külügyminisztérium is úgy határozza meg a terrorizmust, mint amit "szubnacionális csoportok vagy titkos ügynökök" hajtanak végre, és kizárja magát az állami terrorizmus fogalmát.¹⁰

A jelenlegi terrorizmussal foglalkozó tanulmányok által fenntartott mítoszok felsorolásakor Michael Stohl első mítoszként említi azt a tudományos tendenciát, hogy a terrorizmust "a nem kormányzati szereplők tevékenységének" tekintik.¹¹ Ezt nem lehet sem hanyagsággal, sem tudatlansággal magyarázni; sokkal inkább sok tudós és tisztviselő tudatos döntése ez, akik hisznek az állami erőszak erkölcsi legitimitásában, és valójában tagadják, hogy az államok képesek terrorizmust alkalmazni.¹² Colin Wight szerint például az állami terrorizmus definíció szerint ellentmondásos kifejezés, mivel az állam monopolizálja a weberi értelemben vett legitim erőszak alkalmazását, míg a terrorizmus ezzel szemben az illegitim erőszak egyik formája.¹³ Walter Laqueur hasonlóképpen az állam legitim erőszakmonopóliumát hangsúlyozza, és azzal érvel, hogy egyébként nem lenne különbség a terroristák és az államok tevékenysége között, és hogy egy ilyen érvelés maga is terrorista diskurzus.¹⁴

Az állam csak akkor kerül be a hagyományos terrorizmus tanulmányozásába, amikor az "államilag támogatott terrorizmust" vizsgálja, amely az illiberális államok "kölség-hatékony módjaként" jelenik meg a titkos hadviselésre.¹⁵ A hidegháború idején az Egyesült Államok olyan országokat nevezett meg a terrorizmus szovjet irányítású támogatóiként, mint Bulgária, Kelet-Németország és Líbia.¹⁶ Az utóbbi években azonban ezt a proxy-terrorizmust inkább a közel-keleti országokkal hozták összefüggésbe, míg a nyugati demokráciák csak a "gonosz tengelye" által támogatott terrorizmus áldozataiként tűnnek fel, ahogy George W. Bush, az Egyesült Államok korábbi elnöke fogalmazott 2002-es beszédében az Unió helyzetéről: "Az ilyen államok [Észak-Korea, Irán és Irak] és terrorista szövetségeseik a gonosz tengelyét alkotják, amely fegyverkezve fenyegeti a világ békéjét".¹⁷

Az "államilag támogatott" terrorizmus kifejezés figyelmen kívül hagyja, hogy egy állam saját állampolgárai ellen alkalmazza a terrorizmust, és a terrorizmust kizárólag külpolitikai eszközzé teszi. Ráadásul csak néhány elmaradott országra alkalmazzák. Egy ilyen felfogáson belül a terrorizmussal kapcsolatos tanulmányok elsődleges fókuszát ritkán terjed túl "az Egyesült Államok Külügyminisztériumának a "terrorizmus állami támogatóinak" éves listáján vagy az autoriter diktátorok tipikus esetein".¹⁸ Mint ilyen, kevés kutatást végeztek a nyugati modern liberális demokráciák állami terrorizmusáról.

Az állami terrorizmus koncepciója, bár elméletileg fejletlen, és nincs megfelelő

tudományos érdeklődés és empirikus adat, mégis ellensúlyozhatja a fent említett államellenes és nyugati elfogultságot. Míg Noam Chomsky az állami terrorizmusról szóló tanulmányok úttörője volt, a nemrégiben létrejött "kritikai terrorizmus tanulmányozása" mozgalom intenzívebbé tette a témával kapcsolatos kutatásokat.¹⁹ Ebben a megközelítésben az államok úgy tekinthetők, hogy a terror módszereit saját lakosságuk ellen alkalmazzák népiirtás formájában,

etnikai tisztogatás, kínzás, eltűnések, illegális fogva tartás és a polkaellenzék elnyomása. Ilyen formákat szem előtt tartva, az állami terrorizmus az elmúlt évtizedekben egyértelműen sokkal pusztítóbb volt, mint a nem állami terrorizmus az elvesztett életek és az érintettek számát tekintve. Például csak Guatemalában az állami terrorizmus nagyobb veszteségeket okozott - a harminchat évig tartó polgári konfliktus során 45 000 embert tüntettek el és 200 000-et öltek meg -, mint a világ összes nem állami terrorizmusa ugyanebben az időszakban.²⁰ A hidegháborús totalitarizmusokról, a latin-amerikai halálbrigádokról és a dél-afrikai apartheid rezsimről szóló tanulmányok még jobban megvilágítják ezt az érvelést. Ahogy Hannah Arendt megállapította, a tömeges terror a totalitárius rendszerek "lényege", amelyek célja a társadalom feletti totális uralom fenntartása.²¹ A terror azonban nem csak a totalitárius rendszerek sajátja, hanem az erőszak ilyen formái minden állam számára elérhetőek, beleértve a liberális demokratikus államokat is, különösen akkor, ha valós vagy vélt biztonsági fenyegetésekkel kell szembenézniük.

Ami a hidegháború időszakát illeti, az általános nézet az volt, hogy míg Kelet-Európa brutális totalitárius rendek és diktatúrák alatt szenvedett, addig a nyugat-európai országok átlátható demokráciák voltak, ahol a fékek és ellensúlyok és az alkotmányosság uralkodott. Az 1990-es olaszországi Gladio-botrány azonban megkérdőjelezte ezt a felfogást, és rávilágított arra, hogy a nyugat-európai demokráciák maguk is alkalmaztak néhány "piszkos" módszert.

PANDORA SZELENCÉJÉNEK KINYITÁSA: GLADIO HADMŰVELET

1990-ben az olaszországi "Gladio-ügy" kirobbanása feltárta a Nyugat-Európában évtizedek óta létező katonai hálózatot. A botrány csak azután robbant ki, hogy egy 1972-es autórobbantásos incidens bírósági vizsgálata során kiderült, hogy a robbanóanyag forrása egy titkos fegyverraktár volt, amelyet e hálózat számára tartottak fenn. Miután Felice Casson bíró felfedezte a Gladio-ra vonatkozó dokumentumokat a katonai titkosszolgálat római levéltárában, az akkori olasz miniszterelnök, Giulio Andreotti 1990. október 24-én a Depu- tációs Kamara előtt elismerte az *Operazione Gladio* (Gladio hadművelet) hosszú távú létezését. Andreotti a nyilvánosságra hozatal során azt is elismerte, hogy nagy mennyiségű fegyver- és robbanóanyag-készlet állt rendelkezésre, és hogy több mint 600 operatív alkalmazott szerepelt a Gladio játéktábláján. Ami még fontosabb, hangsúlyozta, hogy nem Olaszország volt az egyetlen ország, ahol titkos hátramaradó hadseregek állomásoztak. Ezeket az Olaszországban Gladio néven emlegetett titkos hadseregeket arra szánták, hogy egy szovjet invázió esetén "a vonalak mögött" ellenállást nyújtsanak. Negyven évnyi titkolózás után,²² e hálózatok leleplezése tökéletesen egybeesett a hidegháború végével, és tevékenységükre a kormányok, a parlamentek és a média is felfigyelt.

1990. november 22-én az Európai Parlament (EP) állásfoglalást fogadott el a Gladio-műveletről, amely felszólította a tagállamokat, hogy vizsgálják ki és számolják fel a félkatonai hálózatokat. Az állásfoglalás megállapította, hogy ezek a titkos szervezetek "a különböző bírósági vizsgálatok tanúsága szerint súlyos terrorista és bűnügyi ügyekben vettek részt", és "jogellenesen beavatkozhattak vagy még mindig beavatkozhatnak a tagállamok belpolitikai ügyeibe". Miközben az állásfoglalás elítéli e hálózatok negyvenéves fennállását az európai országokban, azt a

kérdést is felveti, hogy miként élhették túl a bürokratikus ellenőrzést, és hogyan működhettek a parlamenti hatalomnak való elszámoltathatóság nélkül.

Ez azt is jelentette, hogy "gyakran a legmagasabb kormányzati és választási tisztségeket betöltő személyeket nem tájékoztatják ezekről az ügyekről". Az EP felszólította továbbá a tagállamok igazságügyi szerveit, hogy vizsgálják ki és tárják fel a félkatonai szervezetek teljes összetételét, és szükség esetén parlamenti vizsgálóbizottságok felállítását kérte.²³

A hidegháborús kontextus alapos elemzése nélkül azonban nehéz igazán megérteni a Gladio-ügyet és annak következményeit. A második világháborút követően az európai hatalmi vákuum előkészítette az utat az Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti növekvő rivalizálásnak a kontinens politikai és területi újjászervezésének ellenőrzéséért. A hidegháború e kétpólusú rendje alatt az amerikai kormányzat fő politikája a szovjet terjeszkedésnek a belbiztonságot fenyegető vélt veszélye miatt a megfékezés volt. Ennek érdekében az Egyesült Államok jelentős hazai erőforrásokat mozgósított, és átvette a Nyugat szovjetellenes szövetségeseinek vezetését, tekintettel arra, hogy az európai hatalmak egyedül nem tudtak volna szembeszállni a szovjet hatalommal. A szövetséget és annak amerikai vezetését 1949 áprilisában az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének (NATO) megalapították, amely "a hidegháború alatt végig uralta Nyugat-Európa kemény biztonsági megállapodásait, és az amerikai befolyás legfőbb eszközévé vált Európában".²⁴ A NATO "mindent egyért" záradékával az Egyesült Államok megerősítette az európai biztonság iránti elkötelezettségét a kommunista terjeszkedés fenyegetésével szemben.

A NATO nem csupán katonai szövetség és biztonsági övezet volt, hanem a szovjet fenyegetésekkel szembeni megtorlás is feladata volt. Ez magában foglalta a szovjet állam elleni titkos műveleteket is, amint azt a Nemzetbiztonsági Tanács 1950. április 14-i 68. számú dokumentuma (NSC 68) példázza: "A megerősítő és időszerű intézkedések és műveletek fokozása fedett eszközökkel a gazdasági hadviselés, valamint a politikai és pszichológiai hadviselés területén, a kiválasztott stratégiai szatellit-országokban a zavargások és lázadások szítása és támogatása céljából". Az USA stratégiája, hogy hivatalos nyílt külpolitikáját fedett akciókkal egészítse ki, először 1948-ban valósult meg a Politikai Koordinációs Hivatal (Office of Policy Coordination, OPC) létrehozásával, amely a Központi Hírszerző Ügynökségen (CIA) belül önálló szervként működött. A Hivatalt 1952-ben egyesítették a Különleges Műveletek Hivatalával, amely a különböző európai államokban a stay-behind erőket szervezte.²⁵

A hátramaradt katonai hálózatokat pénzeszközökkel, fegyverekkel és kiképzéssel segítették, hogy félkatonai ellenállást szervezzenek egy Nyugat-Európa elleni provokálatlan szovjet invázió esetén. Bár egy ilyen megszállás lehetőségét már régóta vitatták, az általa keltett mélységes félelmek elég reálisnak tunk ahhoz, hogy szélsőséges intézkedéseket hozzanak ellene. Daniele Ganser átfogó tanulmánya szerint ezeket a titkos katonai struktúrákat olyan NATO-országokban hozták létre, mint Németország, Dánia, Norvégia, Hollandia, Belgium, Franciaország, Spanyolország, Portugália, Olaszország, Görögország és Törökország, valamint a semleges Svédország, Finnország, Svájc és Ausztria. Míg a Gladio, az olasz ág neve,²⁶ az egész struktúrát szimbolizálta, a hátramaradó hadseregeket minden országban másképp nevezték el: "SDRA 8" Belgiumban, "P-26" Svájcban, "Absalon" Dániában és "Counter-Guerilla" Törökországban. Mindegyiket a NATO Szövetséges Hatalmak Európai Főparancsnoksága (SHAPE) koordinálta Belgiumban két titkos bizottságon keresztül: a Szövetséges Titkosszolgálati Bizottságon (ACC) és a Titkos Tervező Bizottságon (CPC) keresztül.²⁷

Bár a Gladio-hálózatok tartalékos tisztjei és fegyverraktárai készen álltak bármilyen támadásra, a szovjet invázióra, amelyre készültek, valójában soha nem került sor. Valójában ezek a szervezetek vélhetően belföldi terrorizmusban és baloldali csoportok elleni hamis zászlós műveletekben vettek részt, hogy megakadályozzák a kommunisták politikai hatalomra jutását. Ezek a Franciaországban és Olaszországban kigondolt és végrehajtott műveletek egy nagyobb, szisztematikus "pszichológiai hadviselés" rendjének részét képezték, amelynek célja az volt, hogy "csökkentsék a kommunista pártok erejét és vonzerejét Franciaországban és Olaszországban, végső céljuk pedig a betiltásuk volt". Amerikai szemszögből nézve,²⁸ az olasz kormánynak "az olasz kommunistákat nem olaszokként, hanem kommunistaként kellett kezelnie, törvényhozási és közigazgatási zaklatás, elnyomás és ellenőrzés révén".²⁹

Olaszország első köztársaságának (1947-92) brutális története során 1969 és 1987 között számos és példátlan terrortámadás történt, összesen 14 591 politikai erőszakos cselekményt követett el, amelyeknek a hivatalos adatok szerint 491 halottja és 1181 sebesülte vagy csonkítottja volt.³⁰ Ez a terroridőszak egy milánói bank elleni 1969-es robbantással kezdődött, és a csúcspontját a bolognai vasútállomás 1980-as lerombolásával érte el, amelyben 85 ember halt meg és több mint 200-an megsebesültek. Ezt tekintették a modern európai történelem egyik legsúlyosabb terrortámadásának.

Ezek az atrocitások mind a "strategia della tensione" (a feszültség stratégiája) elnevezésű politikához kapcsolódtak, összhangban "az USA azon tervével, hogy Olaszországban szükségállapotot vezessenek be, hogy kizárják a politikai baloldalt a kormányból".³¹ 2000-ben a Baloldali Demokrata Párt által készített parlamenti jelentés az amerikai hírszerző szolgálatot vádolta a feszültség stratégiájának ösztönzésével: "Azokat a mérszálásokat, bombákat, katonai akciókat az olasz állami intézményeken belüli emberek szervezték, támogatták vagy támogatták, és... az Egyesült Államok hírszerzésének struktúráihoz kapcsolódtak".³²

Az állami terrorizmus jellegzetességeként ezek a támadások elsősorban arra irányultak, hogy a lakosság félelemkeltésével káoszt és feszültséget keltsenek a közvetlen áldozatokon kívül is. A politikai zűrzavar és a terroristáktól való növekvő félelem kettős hatása a biztonsággal kapcsolatos aggodalmakat a legfőbb prioritássá emelte, és növelte az állami védelem iránti igényt. A növekvő biztonsági aggodalmak miatt a megrémült közvélemény nagyobb hatalmat bízhatott a jobboldalra a kormányzatban, hogy támogassa radikális biztonsági intézkedéseit a terrortámadások állandó fenyegetésétől való elrettentés érdekében. Roberto Cavallero, a Gladio egykori ügynöke például közvetlen kapcsolatra utal a Gladio és az 1970-es évek terrorista eseményei között, kifejtve, hogy "olyan csoportok felkészítésére képezték ki őket, amelyek a baloldali erők előrenyomulása esetén... megtöltik az utcákat, és olyan feszültséggel teli helyzetet teremtenek, amely katonai beavatkozást tesz szükségessé".³³

Ráadásul a bírósági és parlamenti vizsgálatok szerint a hidegháborús Olaszországban a bombázásokat nem a baloldali szélsőségesek, hanem a *Nuclei di Difesa della Stato* (Államvédelmi Magok) nevű akciócsoportok kezdeményezték. 1966 után az amerikai és az olasz hírszerzés a fasiszta *Ordine Nuovo* (Új Rend) mozgalomból is toborzott akciócsoportokat. Az olasz kémelhárítás akkori főnöke, Gianadelio Maletti tábornok például azt állította, hogy az amerikai hírszerző ügynökségek voltak azok, akik az *Ordine Nuovo*-t robbanóanyagokkal szerelték fel a milánói merénylethez, nem pedig az anarchisták, ahogyan azt kezdetben gondolták.³⁴

Ebből a nézőpontból úgy tűnik, hogy a Gladio ügynökei baloldali csoportoknak álcázva magukat, terrorista tevékenységet folytattak, hogy korlátozzák a demokratikus folyamatok lehetőségeit és megzavarják a demokratikus folyamatokat.

az olasz baloldal növekedése. Így az állami ügynökök által elkövetett vagy támogatott terrortámadásokat az úgynevezett baloldali felforgatókra fogták, ami a baloldali politikai csoportok démonizálásához vezetett azáltal, hogy a közvélemény szemében belső ellenséggé tették őket.

Az ilyen hosszú távú célok mellett a Gladio-terrorizmusnak közvetlen céljai és konkrét célpontjai is voltak, amint azt a Vörös Brigádok 1978-as, Aldo Moro, a kereszténydemokraták vezetőjének elrablása és meggyilkolása is példázza. Közvetlenül elrablása előtt Moro bejelentette, hogy koalícióra kíván lépni az Olasz Kommunista Párttal. Moro politikai elképzelése, a *Compromesso Storico* (Történelmi Kompromisszum) alkalmas volt arra, hogy kiszélesítse a baloldali politikai részvétel demokratikus bázisát. Ola Tun- ander szerint a hetvenes évek elején a Gladio ügynökeinek sikerült beszivárogniuk a Vörös Brigádok, egy baloldali aktivista mozgalom magasabb vezetésébe és Aldo Moro meggyilkolása Gladio-akciónak számított, a saját fegyverraktáraikból származó lőszer felhasználásával.³⁵

A GLADIO-MŰVELETTŐL AZ ERGENEKON-ÜGYIG

A Gladio-ügy, amely annyira érzékeny mindenféle összeesküvés-elméletre, még mindig megérdemli a további tudományos tanulmányozást. Míg az újságírói beszámolók a hidegháború idején minden rossz anyjaként a stay-behind-eket tették bűnbaknak, a tudósok általában távol tartották magukat a témától még az 1990-es évek nyilvános botrányai során is. Leopoldo Nuti olasz történész szerint "sokkal több dokumentációra van szükség, mint amennyi jelenleg rendelkezésre áll", hogy tisztázni lehessen Olaszország sötét történelmének terrorcselekményeit és azok esetleges kapcsolatát a Gladio hadművelettel.³⁶ A témát övező titkolózás azonban szinte lehetetlenné teszi, hogy bármely kutató vagy köztisztviselő hozzájusson a levéltári iratokhoz.³⁷ Sőt, a stay-behind-ek felfedezése óta a hálózatokra vonatkozó dokumentációt is megsemmisítették. Libero Gualtieri olasz szenátor például, a Gladio-vizsgálattal foglalkozó parlamenti bizottság vezetője kijelentette, hogy ha a bizottságnak a "teljes igazságot" szolgáltatnák volna, akkor bebizonyították volna, hogy a Gladio terrorakciókban használt robbanóanyagokat a CIA szállította.³⁸

Az Európai Parlament állásfoglalása ellenére csak néhány ország - Olaszország, Belgium és Svájc - folytatott végül parlamenti vizsgálatot. Az olasz parlamenti jelentés 2000-es közzétételével a Gladio-botrány szinte teljesen eloszlan látszott. Ez így is lett volna, ha nem kezdődött volna meg a török Ergenekon-hálózat vizsgálata, amely néhány évvel korábban, 1997 júniusában kezdődött, miután a csendőrség és a biztonsági erők közös akciója során Isztambulban razziát tartottak egy lakásban, ahol kézigránátokat és robbanóanyagokat találtak, amelyek a hadsereg egy nyugalmazott altisztjéhez tartoztak. Ez a felfedezés, valamint a nyomozás Zekeriya ügyész végül egy 2445 oldalas, harminc különböző vádpontot tartalmazó vádirathoz vezetett az Ergenekon-hálózat gyanúsítottjai ellen. A megfigyelők szerint... Ez a hálózat - amely az állami hierarchián belül helyezkedik el, és nyugalmazott és aktív katonatisztek, rendőrök, maffiózók és civilekből áll - a Gladio-művelet törökországi ágának maradványa volt.

Ahogy a hatóságok kiszélesítették a nyomozást, a bizonyítékok azt mutatták, hogy a hálózat tagjai több olyan gyilkosságban is részt vettek, amelyeket "tévesen" baloldali, iszlamista vagy kurd szeparatista aktivistáknak tulajdonítottak. A

A vádirat szerint az elmúlt évtizedekben a terrortámadások vagy hamis zászlós akciók áldozatai között volt Uğur Mumcu szekularista újságíró, Ödemiş Sabancı, egy üzleti konglomerátum vezetője, Necip Hablemitoğlu szekularista akadémikus, Ödemiş Sabancı olasz pap, és

Andrea Santoro és három protestáns Malatyában, azokon kívül, akiket a JITEM, az illegális csendőrség egysége ölt meg, amely az 1990-es években Törökország délkeleti részén terrorizálta a kurdokat. Hasonlóképpen, a török Államtanács elleni 2006-os támadást, amelyet a fejkendőt viselő tanárok elleni döntés miatt követtek el, kezdetben iszlamista terrorcselekménynek bélyegezték, de az elkövető később megjelent néhány Ergenekon-gyanúsítottal kapcsolatban. A legszenzációsabb atrocitás Hrant Dink örmény újságíró 2007-es isztambuli meggyilkolása volt, amelyet egy tizenhét éves tinédzser követett el. Kiderült, hogy ezt a merényletet, amelyet látszólag egy fiatal nacionalista örményellenes érzelmei motiváltak, valójában egy magas rangú rendőrökkel és csendőrséggel kapcsolatban álló fasiszta hálózat tervelte ki.

A török eset azt mutatja, hogy szinte lehetetlen felszámolni ezeket a titkos hálózatokat, még akkor is, ha eredeti céljaik már nem relevánsak. Ahogy Philip Davies megjegyzi: "Ha egyszer már kiképeztél és felfegyvereztél valakit, akkor nehéz lefegyverezni, és lehetetlen leszoktatni róla, és hosszú távon soha nem tudod teljesen ellenőrizni, hogy mit csinálnak egyikből sem".³⁹ Tehát, míg a hidegháború végén számos európai országban felszámolták a stay-behind-eket, Törökország nem kezdeményezett sem parlamenti vizsgálatot, sem jogi eljárást, hogy szembenézzon ezzel a valósággal.⁴⁰

1952-ben, ahogyan az európai államok is tették a hidegháborús időszak kezdetén, Törökország is létrehozott egy különleges egységet, a Taktikai Mozgósítási Csoportot, amelyet később különböző neveken, például Különleges Hadviselési Osztály és Különleges Erők Parancsnoksága néven szerveztek át. Ahogyan az olasz Gladio a fasiszta Ordine Nuovo-t alkalmazta műveletei során, úgy a török ág félkatonai ereje, amelyet Counter-Guerilla-nak neveztek el, a nemzeti fasiszta mozgalom, a Szürke Farkasok tagjaira támaszkodott. És akárcsak az olasz ág, ez a török Counter-Guerilla is úgy gondolják, hogy küldetését kiterjesztette a hamis zászlós műveletekre és a belföldi ellenőrzésre.

Most Daniele Ganser szerint "a törökországi titkos hadsereg története erőszakosabb, mint bármely más nyugat-európai maradéké".⁴¹ A gerillaellenes műveletek első széles körű példája az 1955-ös keresztényellenes zavargások, az úgynevezett szeptember 6-7-i események voltak. A zavargások azután kezdődtek, hogy a Taktikai Mozgósítási Csoport által terjesztett - később álhírnak minősített - hírek szerint Kemal Atatürk, a Török Köztársaság alapítójának szaloniki otthonát görög ultranacionalisták kifosztották. 2001-ben a Taktikai Mobilizációs Csoport akkori igazgatóhelyettese, Sabri Yirmibe, sőt, elismerte, hogy ő szervezte ezeket az eseményeket.⁴²

Bulent Ecevit volt miniszterelnök volt az, aki először ismerte el a hátramaradó hálózatok létezését. Ez csak 1974-ben történt, amikor a vezérkari főnök megkereste őt a katonai csapatokra szánt többletfinanszírozásért, amelyről kiderült, hogy a különleges hadviselésért felelős részlegnek szolt. Ecevit később így nyilatkozott: "Addig soha nem hallottam semmilyen ilyen szervezetről, amikor miniszterelnök, miniszternek vagy pártelnöknek voltam".⁴³ Aggódott amiatt, hogy a gerillaellenes erők részt vettek az 1970-es évek országos terrorizmusában és destabilizációjában. Egy 1977-es beszédében "egy államon belüli, de az állam ellenőrzésén kívül álló

szervezetet" hibáztatott a Taksim téri munka ünnepén elkövetett támadásokért, amelyekben meghaltak

harminchat ember.⁴⁴ Ezt a nyilatkozatot húsz nappal később követte az ellene az izmiri repülőtéren elkövetett merénylet.

1978-ban, harminc évvel az Ergenekon-per előtt, az OZ államügyész Ecevit bátorításával elsőként indított eljárást a Gladio- és a Gladio-csoport ellen, mint a hálózatok. A vizsgálati jelentésében arra a következtetésre jutott, hogy "a katonai és polgári

a biztonsági szolgálatok állnak e munka mögött. A gerillaellenes erők a Különleges Hadviselési Osztály alá tartoznak." Nem sokkal e kijelentése után, 1978. március 24-én Ibrahim Çiftçi, a Szürke Farkasok egyik tagja, aki bevallotta, hogy őt letartóztatták a bűncselekményt. Jelentős, hogy minden alkalommal, amikor a polgári bíróságok elítélték Çiftçit, a legfelsőbb katonai bíróság hatályon kívül helyezte az ítéletet.⁴⁵

A hidegháború vége nem jelentette a gerillaellenes erők végét. A hadsereg például 1992-ben elismerte, hogy az egységet aktívan használják a Kurdisztáni Munkáspárt (PKK) fegyveres tagjai ellen Törökország délkeleti részén. Emellett az 1990-es években több rejtélyes gyilkosság, merénylet és a régió falvainak erőszakos kiürítése is történt, amelyeket a Counter-Guerilla hajtott végre, beleértve több Ergenekon-gyanúsítottat is.

A "mély állam" létezésével kapcsolatos gyanút tovább erősítette egy közúti baleset, az 1996. november 3-i Susurluk-botrány, amikor egy személygépkocsi és egy teherautó karambolozott Susurluk kisváros közelében. A balesetben az autó négy utasa közül hárman meghaltak, köztük egy magas rangú rendőrfőnök, egy prominens politikus és egy (fugi-tív) bérgyilkos, aki a Szürke Farkasoknak dolgozott. Az autó csomagtartójában egy kisebb fegyverarzenált is találtak. Bár a parlamenti vizsgálóbizottság jelentős bizonyítékokat talált az állami tisztviselők és ismert bűnözők közötti együttműködésre, komoly letartóztatásokra nem került sor, és az ügyet lezárták.⁴⁶

Az Ergenekon-per, amely 2013-ban 275 vádlottra több száz év börtönbüntetést szabott ki, újjáélesztette a vitát a "mély államról", a törvényen kívül működő és az állami politikát újradefiniáló párhuzamos kormányról. A vádirat szerint az Ergenekon-hálózat célja az volt, hogy polgári zavargásokat szítson és előkészítse a terepet egy katonai puccshoz, hogy a török hadsereg, a világi rezsim őrzője megdöntse az iszlámbárát *Adalet ve Kalkınma Partisi* (Igazság és Fejlődés Pártja, AKP) kormányát. Az 1960-as, 1971-es és 1980-as katonai beavatkozások során a hadsereg az ország békéjének és rendjének megeremtése nevében megállította a török demokráciát. Az iszlamista kormányt 1997-ben szintén lemondásra kényszerítette. Ahogy Feroz Ahmad megjegyyezte: "Sok cinikus már elhitte, hogy a tábornokok a terror és a bizonytalanság légkörében akarták tartani az országot", hogy igazolják beavatkozásaikat.⁴⁷

KÖVETKEZTETÉS

Két évszázaddal a jakobinus rémuralom után a Gladiohoz köthető terrorizmus azt mutatja, hogy az államok hogyan használhatják a terrort a politikai elnyomás és manipuláció eszközeként. A jakobinusokkal ellentétben, akik az ellenzék elnyomásával próbálták megerősíteni hatalmukat és stabilizálni az országot, az európai neo-jakobinusok a terror segítségével igyekeztek országaikat destabilizálni, hogy az ebből fakadó káosz a rémült közvéleményt erős vezetőkre és radikális katonai intézkedésekre szorítsa.

A Gladio-erők eredetileg egy kommunista invázió esetén aktiválendő, hátramaradó hálózatként jöttek létre, de úgy tűnik, hogy erőfeszítéseiket a kommunisták országon belüli növekvő tendenciája ellen irányították, és hamis zászlós terrorista támadásokat követtek el, amelyeket később tévesen baloldali csoportoknak tulajdonítottak. Egyes esetekben e titkos katonai egységek tagjai közvetlenül hajtották végre a terrorcselekményeket és a merényleteket, míg más esetekben jobboldali milíciákat, maffiózókat vagy más bűnözőket alkalmaztak. Így a Gladiohoz kapcsolódó atrocitások - amelyekben Aldo Morótól Hrant Dinkig sok ártatlan ember vesztette életét - a titkos állami terrorizmus példája, amelyben az állam ügynökei vagy megbízottjai titokban követik el bűntetteiket az ellenzék likvidálása és a félelemkeltés érdekében a nagyközönségben.

Bár a szovjet fenyegetés elhalványulásával a Gladio-hálózatok úgy tűnik, hogy elvesztették ~~le~~ mégis felszínre hozták az állam és a terror közötti elhanyagolt kapcsolatot: . A terrorizmus elleni háború dicsőítése és az állam és a terrorszervezetek szembeállítására ellenére úgy tűnik, hogy az olyan félkatonai szervezeteket, mint az olasz Ordine Nuovo vagy a török Counter-Guerilla erő az állam alapította vagy támogatta. Ez legalábbis azt jelenti, hogy az állam beleegyezik a terrorcselekmények végrehajtásához, ha azok nemzeti érdekeit szolgálják. Tehát annak ellenére, hogy az állami terrorizmusról nem tudósítanak megfelelően, és annak ellenére, hogy a nyugati előítéletek a kifejezést az elmaradott világ tekintélyelvű rendszereire korlátozzák , maga a Gladiohoz köthető események jelensége kihívást jelent az európai állami terrorizmusról szóló jelenlegi szakirodalom számára.

Ahogy Alex Schmid fogalmaz, az állami terrorizmus tanulmányozásának alapvető problémája a "hogyan tanulmányozzuk a földalatti vagy titkos kormányzati helyszíneken működő titkos szereplőket".⁴⁸ A titkozatosság és a proxy zsoldos erők alkalmazása mindig megkönnyíti a tagadást és megnehezíti a megbízható adatok beszerzését. Mindazonáltal a törökországi Ergenekon-perek, amelyek az olasz és más ügyekhez képest jobban dokumentáltak, további kutatásokra ösztönözhetnek az európai stay-behind hálózatok nyugtalanító történetével kapcsolatban.

MEGJEGYZÉSEK

1. Hans Gerth és Charles Wright Mills, *Max Weber-től: Essays in Sociology* (New York: Oxford University Press, 1969), 78; dőlt betűk az eredetiben.
2. Christian Davenport, "State Repression and Political Order", *Annual Review of Political Science* 10 (2007): 1.
3. Ruth Blakaley, "Bringing the State Back into Terrorism Studies," *European Political Science* 6.3 (2007): 228-35.
4. Richard Jackson, Eamon Murphy és Scott Poynting (szerk.), *Kortárs állami terrorizmus: Theory and Practice* (London: Routledge, 2010), 3.
5. Leo Strauss, *Thoughts on Machiavelli* (1958; Chicago, IL: University of Chicago Press, 1978), 167.
6. Arno Mayer, *A fúriák*: Princeton, NJ: *Violence and Terror in the French and Russian Revolutions* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2000), 101.
7. Loykie Loic Lomine, "A rémuralom", in: *A politikai forradalmak korának enciklopédiája. tions and New Ideologies, 1760-1815*, 2. kötet, szerk. Gregory Fremont-Barnes (Westport, CT: Greenwood Press, 2007), 618.
8. Lomine, "A rémuralom", 617-20.
9. Audrey K. Cronin, "Behind the Curve: Globalizáció és nemzetközi terrorizmus," *Nemzetközi biztonság* 27.3 (2002): 58.

10. Alison M. Jaggard, "Mi a terrorizmus, miért rossz, és lehet-e valaha is morálisan megengedhető?" *Journal of Social Philosophy* 36.2 (2005): 203.
11. Michael Stohl, "Régi mítoszok, új fantáziák és a terrorizmus tartós valósága". *Critical Studies on Terrorism* 1.1 (2008): 5.
12. Az "állami terrorizmus" kifejezés használatával kapcsolatos kifogások részletes elemzését lásd: Jack-son, Murphy és Poynting, *Contemporary State Terrorism*, 3-6.
13. Colin Wight, "A terrorizmus elméletalkotása: *International Relations*" 23.1 (2009): 101.
14. Walter Laqueur, *No End to War: Terrorism in the Twenty-first Century* (London: Continuum, 2003), 237.
15. Bruce Hoffman, *Inside Terrorism* (New York: Columbia University Press, 1998), 186.
16. Neil Livingstone és Arnold Terrell, szerk., *Fighting Back* (Lexington, MA: Heath, 1986), 1-10.
17. "Bush elnök 2002. évi beszédének szövege az Unió helyzetéről", *The Washington Post*, 2002. január 29.
18. Richard Jackson, "Következtetés, Kortárs állami terrorizmus: Towards a New Research Agenda", in Jackson, Murphy, and Poynting, *Contemporary State Terrorism*, 233.
19. Kiáltványukat lásd Richard Jackson, "The Core Commitments of Critical Terrorism Studies", *European Political Science* 6 (2007): 244-51.
20. Bradley McAllister és Alex P. Schmid, "Theories of Terrorism", in *The Routledge Handbook of Terrorism Studies* (London: Routledge, 2011), 203.
21. Hannah Arendt, *A totalitarizmus eredete*, 2. kiadás. (Cleveland, OH: The World Publishing, 1958), 464.
22. Ez a stay-behind hálózat először 1952-ben okozott nyilvános botrányt Németországban, amikor a német-az emberei rendőrség kiderítette, hogy a CIA egy volt náci tiszt által vezetett fasiszta ifjúsági csoporttal dolgozott együtt, amely néhány embert feketelistára tett, mint megbízhatatlant egy szovjet invázió esetén. Olav Riste hasonlóképpen megemlíti a norvég Stay-behind több, 1978 óta történt leleplezését. Ezek a botrányok azonban nem vezettek a teljes nemzetközi stay-behind program leleplezéséhez. Lásd Jonathan Kwitny, "An International Story: The CIA's Secret Armies in Europe," *The Nation*, 1992. április 6., 446; Olav Riste, "With an Eye to History: The Origins and Development of 'Stay-Behind' in Norway," *Journal of Strategic Studies* 30.6 (2007): 1023.
23. Az Európai Parlament állásfoglalása a Gladio-ról (1990), a B3-2021, 2058, 2068, 2078 és 2087/90 számú határozat helyébe lépő közös állásfoglalás; a következő címen: http://en.wikisource.org/wiki/European_Parliament_resolution_on_Gladio.
24. Alan P. Dobson és Steve Marsh, *US Foreign Policy since 1945*, 2. kiadás (London: USA külpolitikája 1945 óta): Routledge, 2006), 25.
25. Charles Cogan, "'Stay-Behind' in France: Much Ado About Nothing?" *Journal of Strategic Studies* 30.6 (2007): 942-45.
26. A "Gladio" fedőnevű közös amerikai-olasz szervezet először egy találkozáson jelent meg... amerikai és olasz hírszerzők között 1956. október 18-án. Az 1956. november 26-án véglegesített megállapodás részletesen meghatározta a hátramaradási tevékenységek végrehajtását arra az esetre, ha az olasz terület bármely részét ellenséges invázió vagy lázadás fenyegetné. Leopoldo Nuti, "Az olasz "Stay-Behind" hálózat: The Origins of Operation 'Gladio'," *Journal of Strategic Studies* 30.6 (2007): 966.
27. Átfogó áttekintésért lásd Daniele Ganser, *NATO's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe* (London: Frank Cass, 2005).
28. Az amerikai befolyás a hidegháborús Olaszországra nem volt új jelenség. A korai az 1970-es években néhány olasz történész, például Ennio Di Nolfo és Elena Aga Rossi jelentős kutatásokat végzett amerikai és brit levéltárakban, és kidolgozta ezt a kapcsolatot. A későbbi tanulmányok szintén rámutattak az Olaszországban folytatott amerikai titkos műveletekre, és az amerikai elszigetelési politika hatását látták a jobbközép kereszténydemokraták hatalmában és az Olasz Kommunista Párt hatalomra jutásának nehézségeiben. Amikor Franco de Felice 1989-ben, a "Doppia lealta e doppio stato" című művében - alig egy évvel a Gladio-művelet leleplezése előtt - bevezette a "kettős állam" fogalmát Olaszországban, ő

- ugyanezt a vonalat követte, és rámutatott az olasz uralkodó elit Olaszország és az Egyesült Államok iránti ellentmondásos lojalitására. Átfogó szakirodalmi áttekintésért lásd Antonio Varsori, "Cold War History in Italy", *Cold War History* 8.2 (2008): 157-87.
29. Mario Del Pero, "Az Egyesült Államok és a "pszichológiai hadviselés" Olaszországban, 1948-1955". *Journal of American History* 87 (2001. március): 1313.
 30. Ganser, *NATO titkos hadseregei*, 5.
 31. Ola Tunander, "Demokratikus állam kontra mélyállam: A nyugati kettős állam megközelítése", in: *Az árnyak kormánya: Parapolitika és bűnös szuverenitás*, szerk. Eric Wilson (London: Pluto, 2009), 58.
 32. Philip Willan, "US 'Supported Anti-left Terror in Italy'," *The Guardian*, 2000. június 24.
 33. William Blum, *Killing Hope: U.S. Military and CIA Interventions since World War II, Part 1*. (London: Zed Books, 2003), 106.
 34. Tunander, "Demokratikus állam vs. mély állam", 58.
 35. Tunander, "Demokratikus állam vs. mély állam", 67. Alapvetően két ellentétes megközelítés létezik arra vonatkozóan, hogy Moro meggyilkolását olyan homályos erők irányították-e, mint a Gladio. Lásd Richard Drake áttekintő esszéjét: "The Aldo Moro Murder Case in Retrospect", *Journal of Cold War Studies* 8.2 (2006): 114-25.
 36. Nuti, "The Italian 'Stay-Behind' Network" (Az olasz 'Stay-Behind' hálózat), 977.
 37. Cogan, "Stay-Behind' in France," 937.
 38. Kwitny, "Egy nemzetközi történet: Kwitny: The CIA's Secret Armies in Europe, 448.
 39. Philip Davies, Daniele Ganser, *Nato's Secret Armies: Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, *Journal of Strategic Studies* 28.6 (2005): 1067.
 40. Az olaszországi Gladio-botrány után Beyazit tábornok, a műveleti főnök... és Kemal Yilmaz tábornok, a különleges erők főnöke 1990. december 3-án sajtóközleményt adott ki, amelyben elismerte egy hasonló titkos NATO-egység létezését, amelyet a különleges hadviselési osztály égisze alatt irányítottak, hogy kommunista megszállás esetén megszervezze az ellenállást. Ganser, *NATO's Secret Armies (A NATO titkos hadseregei)*, 241.
 41. Ganser, *NATO's Secret Armies*, 224.
 42. H. Akın Üiver, "Turkey's 'Deep State' and the Ergenekon Conundrum", *The Middle East Institute Policy Brief* 23 (2009): 7.
 43. Frank Bovenberk és Yücel Yeşilgöz, "The Turkish Mafia and the State", in *Organised Crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, szerk. Cyrille Fijnaut és Letizia Paoli (Dordrecht: Springer, 2004), 595.
 44. Bariş Altıntaş, "A Beginner's Guide to Ergenekon, Trial of the Century", *Today's Zaman*, 2009. január 4.
 45. Ganser, *NATO titkos hadseregei*, 237.
 46. Bovenberk és Yeşilgöz, "A török maffia és az állam", 585.
 47. Feroz Ahmad, *The Making of Modern Turkey* (London: Routledge, 1993), 176. o.
 48. Alex Schmid, szerk., *Bevezetés a The Routledge Handbook of Terrorism Research* (London: The Routledge Handbook of Terrorism Research): Routledge, 2011), 9.